

Narratíva, fogalom, jelentés

Kognitív nyelvészeti adalékok a cselekvés, tudat és nyelv viszonyának elemzéséhez

A nyelvi performancia tényeit a cselekvés, tudat, nyelv viszonyában vizsgáló, ún. mentalista megközelítés térnyerése a kortárs nyelvészet és nyelvfilozófia megkerülhetetlen jelensége. Ez a nyelvben tükröződő megismerés kérdését alapproblémának tekintő felfogás alapozza meg a nyelvtudomány kognitív fordulatát, a kognitív nyelvészet pozíciójának megerősödését a nyelvészeti irányzatok körében. Az 1970-es évek közepétől a kognitív tudomány részeként kibontakozó kognitív nyelvészet látványosan szakít a nyelvhasználat jelenségeit tisztán nyelvészeti eszközökkel elemző, ún. taxonomista nyelvtudomány hagyományai-val. A pszichológiai ágencia kérdésének előtérbe helyezésével olyan nyelvi jelenségeket vizsgál, amelyek, miután nem illeszkednek a szimbólum-manipulációs paradigmához, a kognitív és agytudományok eszközeivel válnak igazán leírhatóvá.

Ez a mentalizmus pilléreire felépülő és a narratív pszichológia eredményeire mind erőteljesebben támaszkodó nyelvészeti diszciplína a nyelvet a tudat képességeként és működési módjaként határozza meg; szoros kapcsolatot feltételez a nyelv és a fogalmi tudás között, a nyelvi formákat és azok jelentését reprezentációknak tekinti. Képviselői a jelentés lényegét a konceptualizációban határozzák meg, felfogásukban a nyelv grammatikájának alapvető funkciója a konceptuális tartalom szimbolizációjában rejlik (Fillmore 1975, 1985; Goldberg 1995, 2006; Lakoff 1987, 1993, 2008a, 2008b, 2009; Lakoff–Johnson 1980, 1999; Lakoff–Narayanan 2010; Langacker 1976, 1987, 2008; Talmy 1983, 2000; Ziemke–Zlatev–Frank 2007). Ezért kiemelt célnak tekintik annak tisztázását, hogy miként szerveződnek és válnak jelentéstani szempontból lényegessé azok a fogalmi kapcsolatok, amelyek a nyelvi reprezentációt, kommunikációt és egyúttal a nyelv grammatikai és jelentéstani szerkezetét is meghatározzák, s hogy voltaképpen mit is jelenítenek meg tudatunkban a nyelvi jelentés alapjául szolgáló fogalmi relációk.

Cselekvés, tudat, nyelv kapcsolatának értelmezésében a kognitív nyelvészeti modellekben kiemelt szerepet kap a narratíva fogalma, ami kulcseleme az irányzat vezérelvét jelentő *embodiment* (testesültség) koncepciónak is. Ez a nyelv

vi megismerés fiziológiai, anatómiai meghatározottságát hangsúlyozó koncepció (Lakoff–Johnson 1980) a nyelvi jelenségek elemzésekor elsődleges szempontnak tekinti az észlelés és cselekvés kognícióban betöltött szerepének meghatározását. Kiindulópontja az a mind több nyelvész, nyelvfilozófus által osztott előfeltevés, hogy a nyelvi megismerés valós időbe és környezetbe ágyazott folyamatában a cselekvés, észlelés, fogalmi gondolkodás és nyelvi reprezentáció dimenziói lényegileg összefonódnak, és adaptívan a testi változásokat, mentális feldolgozásokat befolyásoló környezetre hangoltak. Ebben a megközelítésben tehát, miután a környezetbe ágyazott testi létezésünk erőteljes hatással van kognitív és kommunikatív folyamatainkra, e folyamatok elemzésekor vizsgálni kell a test morfológiájának, funkcionalitásának, a folyamatos tapasztalatszerzést szolgáló, affektíven hangolt észlelés- és cselekvés-köröknek a kognícióban betöltött szerepét is. A fogalmi gondolkodásban és a nyelvben is folyamatosan jelenlévő testi, szenzomotoros tapasztalat koncepciójának és az ehhez köthető kortárs *embodiment* nézeteknek a térnyerését és nyelvfilozófiára gyakorolt hatását alapvetően az magyarázza, hogy a filozófiai, fenomenológiai és pragmatista hagyományokra is építő kognitív nyelvészet mellett a kognitív tudomány és a pszichológia egyre több ágát érinti meg napjainkban a problémakör.

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a narratíva és fogalom kapcsolatára irányuló kognitív nyelvészeti elemzések milyen adalékokat kínálnak a cselekvés–tudat–nyelv viszony problémájának tisztázásához; egy, a nyelv és intencionalitás kapcsolatát megvilágító, átfogó nyelvfilozófiai elmélet megalkotásához. Úgy véljük, hogy miután ennek a relációnak a lényege leginkább a kommunikációs szituáció, fogalom és jelentés közötti belső viszony elemzésével ragadható meg, az ennek jegyében született nyelvészeti és pszichológiai modellek segítségünkre lehetnek a problémakör kapcsán nyitva hagyott nyelvfilozófiai kérdések megválaszolásában. E feltevés jegyében keresünk választ olyan kérdésekre, mint hogy miként szerveződnek a tudatban a kommunikációs folyamatok eredményességét biztosító, szituációelemző fogalmi keretek; ezek milyen kapcsolatban vannak a nyelvhasználattal és a nyelvi jelentéssel; és hogy ez a narratív struktúrákba ágyazott fogalom–jelentés viszony hogyan válhat érteremtő tényezővé a mindennapi kommunikáció gyakorlatában.

I. SZITUÁLTSAÉG ÉS MEGÉRTÉS

A mentalista fordulat jegyében mára mind több nyelvfilozófus helyezkedik arra az álláspontra, hogy a nyelvi jelentés és a kommunikatív cselekvéseket kísérő mentális jelenségek leírásához a nyelvi elemzés önmagában nem nyújt elegendő támpontot. Miként John R. Searle fogalmaz *Intentionality* című könyvében, „bizonyos alapvető szemantikai fogalmak, mint amilyen például a jelentés fogalma, olyan még alapvetőbb pszichológiai fogalmak segítségével elemezhetők, mint a

hit, a kívánság és a szándék fogalma” (Searle 1983. 160–161). Searle szerint az a kérdés, hogy a jelentés milyen módon határozhatja meg a referenciát, egész egyszerűen elválaszthatatlan a jelentés és a nyelvi aktusokat kísérő mentális állapotok viszonyának problémájától. Ez a felismerés motiválja Searle-t egy olyan általános intencionalitáskonceptió kidolgozására, amely révén választ kaphatunk a jelentést meghatározó mentális jelenségek természetével kapcsolatos kérdésekre. Ez a Searle koncepciójában körvonalazódó pszichológiai realizmus természetesen hatott a tudat és intencionalitás problematikája iránt immár nyitott nyelvfilozófiai iskolákra, amelyek osztják azt a többek között H. P. Grice nevével fémjelzett kommunikációfilozófiai feltevést, hogy a nyelvi kommunikáció lényege a kommunikációs szándék kifejezésében és megragadásában rejlik (Grice 1989). Eszerint a Searle, Donald Davidson, Jerry Fodor által újrafogalmazott hipotézis szerint a nyelvi kommunikáció akkor tekinthető sikeresnek, ha a kommunikatív cselekvés vevője képes megérteni valamilyen az aktus adójának szavai által kifejezett, de eredendően nem nyelvi természetű mentális tartalmat. Ez a jelentésfelfogás ölt testet például Searle azon megállapításában is, hogy amíg a szavak jelentése „származékos”, addig a gondolatoké „belső” (Searle 1983. 27–28), vagy abban a Fodor-féle koncepcióban, hogy a gondolkodásnak saját nyelve van, amelynek szavai sajátos kauzális viszonyban állnak azokkal az extramentális tárgyakkal, amelyekre utalnak (Fodor 1987). A kommunikáció folyamatában megragadott mentális tartalom, véli Fodor, nem más, mint a gondolkodás nyelvvel kapcsolatos előzetes attitűd. David Lewis (1983) ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a beszélő által kifejezett mentális tartalomnak valamiféle elvont dolognak – általános fogalomnak – kell lennie, amely – bár független az individuális tudattól – valamilyen módon jellemzi a beszélőt. Lewis ezeknek a mentális tartalmaknak a megértése, azaz a kommunikáció eredményessége szempontjából igen fontos szerepet tulajdonít a nyelvi konvenciókként felfogott hitelességnek és bizalomnak (Lewis 1983. 163–189). Fodor viszont úgy gondolkodik a kommunikáció folyamatát meghatározó konvenciókról, mint olyan „receptekről”, amelyek révén a hallgatók sikerrel következtethetnek az üzenetek specifikus tartalmára (Fodor 1987. 106). A mentalista nyelvelméletek szempontjából tehát kulcskérdés lehet, hogy elfogadható meghatározást tudnak-e nyújtani az üzenet tartalmával azonosított, egyéni mentális állapotok és a kommunikáció folyamatában közvetített jelentések kapcsolatáról.

Davidson (1984) szerint például egy ilyen meghatározásnak a nyelv individualizációjának eszméjéből kell kiindulnia, hiszen a hallgatónak a beszélő által tett kijelentések igazságfeltételeire vonatkozó tudása mindenkor a hallgató „saját”, egyéni módon használt nyelvnek közegében ölt testet. Ahhoz ugyanis nem férhet kétség, véli Davidson, hogy a nyelvhasználók egyúttal egyéni tónust is adnak az általuk elsajátított nyelvnek, s ennek eredményeként – bár ugyanazt a nyelvet beszélik – „mégis bizonyos mértékig eltérő jelentéseket kapcsolnak a szavakhoz” (Davidson 1984. 277). Ezek a jelentésbeli eltérések persze finom,

árnyalatbeli differenciák, amelyek normális körülmények között nem gátolják a megértést. Azaz amennyiben a hallgató ismeri a beszélő kijelentéseinek igazságtételeit, nem fogja a beszélő által individualizált nyelvet a sajátjától különbözőnek tartani. A megértés kritériumát a Davidson „kommunikációs háromszög” modelljében körvonalazott interszubjektivitás jelenti (Davidson 2001). Davidson, aki externalista elmélete középpontjába a kommunikáció adójának, vevőjének és a kettőjüket befogadó világának a kölcsönhatását állítja, a kijelentések igazságtartalmát a beszélő, a társadalom és a közös környezet alkotta háromszög függvényeként határozza meg. Felfogásában az igazság és az azon alapuló tudás objektivitásának forrását ez a különböző kommunikációs szituációkat meghatározó háromszög jelenti. Azaz a tudásunk alapjául szolgáló fogalmi viszonyok, jelentések meghatározó eleme a tudás és a fogalmi viszonyok kialakulásához vezető kommunikációs szituációk fogalmi megjelenítése. Davidson szerint tehát valamely tárgyról, jelenségről, viszonyról stb. alkotott fogalmunk feltételezi a tárggyal, jelenséggel, viszonyal stb. kapcsolatos kommunikáció interszubjektivitását. Olyannyira, hogy ez a kommunikációs szituációkban rejlő interszubjektivitás a fogalmakra épülő tudás objektivitásának feltétele is. A kommunikációs szituációk ilyen értelemben jelölik ki a fogalmi viszonyok és a nyelvi jelentések kereteit. De hogyan kell ezt a folyamatot elképzelnünk? Miként lépnek a nyelvhasználók hitei logikai kapcsolatba egy adott kommunikációs folyamatban? Mit kell pontosan értenünk az alatt a davidsoni kijelentés alatt, hogy „a hitek támogatják egymást és egymásnak adják a tartalmat” (Davidson 2001. 124)? Davidson adós marad a válasszal. Ahogy a kérdéskör kapcsán született nyelvfilozófiai modellek sem kínálnak megnyugtató választ arra a kérdésre, hogy a kommunikációs szituációk fogalmi reprezentációja és a nyelvi jelentés közötti viszony milyen módon válhat az eredményes kommunikáció kritériumát jelentő interszubjektivitás forrásává. Ezáltal megválaszolatlan marad az a kérdés is, hogy a kommunikációs partner hiteinek, szándékainak, kívánságainak stb. felismerését segítő, szituációelemző gondolati sémák milyen viszonyban vannak a nyelvi jelentést meghatározó fogalmi keretekkel.

Ahhoz, hogy megértsük, miként válnak a kommunikációs szituációk fogalmi reprezentációi jelentést determináló, és ilyen értelemben a megértést alapvetően befolyásoló tényezőkké, első lépésben világossá kell tennünk a szituált-ság kognícióban betöltött szerepét. Ebben lehet segítségünkre a kognitív nyelvészet fejlődését meghatározó *embodiment* koncepciók terminológiai készlete, ami a gondolkodásban és nyelvben folyamatosan jelenlevő testi, szenzomotoros tapasztalat leírására irányuló kísérletek gyümölcse. A világban szituáltak lenni ugyanis nem csupán annyit tesz, mint valamilyen fizikai környezetben elhelyezkedni, hanem azt jelenti, hogy testileg jelentéssel bíró körülményekkel tartunk kapcsolatot. Nem véletlenül vált az *embodiment* elv jegyében megújuló kognitív tudományra általában jellemzővé az a szándék, hogy az elmeműködés önmagában való vizsgálata helyett az ittlét (*Dasein*) logikai elsőbbségét helyez-

zék az elmekutatás módszertani középpontjába.¹ Mint Margaret Wilson írja, az „a kognitív aktivitást hajtó erők nem kizárólag az egyén fejében keresendők, hanem megoszlanak az egyén és a szituáció közötti interakcióban”, s ezért „a kogníció megértéséhez a szituált megismerőt és a szituációt együtt, egyetlen egységes rendszer részeként kell tanulmányozni” (Wilson 2002. 629–630). Ezt a tézist számos neurobiológiai modell is alátámasztja. Az idegtudományok területén az 1990-es évektől lett egyre népszerűbb a feltevés, miszerint a kogníció működésében a külső szituációk szenzomotoros szimulációi széles körben érintettek. Ennek empirikus bizonyítékául szolgál a Giacomo Rizzolatti és munkatársai (Rizzolatti–Fadiga–Fogassi–Gallese 1996) által felfedezett „tükörneuronok” (*mirror neurons*) elmélet (Ramachandran 2011; Damasio 2010; Lakoff–Gallese 2005), amit kulcsfontosságúnak tekinthetünk a „megtettesült kogníció” koncepció szempontjából.² A neurális tükrözés bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy a környezetről lecsatolt, a fizikai inputok és outputok közegéről leválasztott kogníció a gondolkodás és megismerés céljait szolgálva képes úgy működni, mintha interakcióban lenne a környezettel. Az agy a tükörneuron-körök segítségével tudja szimulálni testállapotokat a szomatoszenzoros régiókban úgy, mintha azok valóban megtörténnének a testtel, és így ténylegesen érzékelnénk őket. Az agy ezek alapján képes a testet mint tartalmat bekapcsolni a kogníció folyamataiba, illetve képes elmondani a testnek, hogyan konstruáljon egy emocionális állapotot az azt kiváltó objektummal való, valós idejű interakció nélkül. A szomatoszenzoros régiókat is aktiváló neurális tükrözési képesség teszi lehetővé, hogy az „off-line” gondolkodás megélt lehessen. Joggal vetődik fel ezek után a kérdés: hogyan használja fel az agy a szenzomotoros szimulációt céljai megvalósításához?

A külvilággal történő testi interakciók szomatoszenzoros tükröződése során számos cselekvési foratókönyv-minta alakul ki a kognícióban (megragadni, elengedni, felemelni, letenni, eldobni stb.). Ez egy aktív, a külvilágot és benne saját lehetőségeinket felfedező tevékenység eredménye, amit úgy kell elképzelnünk, mintha a környezettel történő interakció során egy tárgy – heideggeri

¹ Megújuló kognitív tudományon a konnekcionizmus, az elme dinamikus modelljei, az új idegtudományi vizsgálati módszerek (fMRI, PET) elterjedése utáni, újabb nézeteket értjük. A megújuló kognitív tudományra a kogníció megtettesültségének vizsgálata jellemző, továbbá az, hogy szembehelyezkedik a korai kognitív tudomány komputációs elmémódeljével. E témában lásd bővebben Rowlands 2010; Shapiro 2011; Chemero 2009; Lakoff–Johnson 1999).

² A tükörneuron-körök elmélete szerint neurális hálónk képes úgy tükrözni mások cselekedeteit, mintha azokat mi magunk vinnénk véghez. Ha látjuk, hogy valaki felemeli a kezét, a mi kézfelemeléssel kapcsolatos agyterületeink is aktívvá válnak, mintha saját kezünket emelnénk fel. A valóban véghezvitt és tükrözött kézfelemelés ugyanazokat a neurális területeket aktiválja, legfeljebb az intenzitás mértéke tér el. Vilayanur Ramachandran (2011) úgy írja le a tükörneuron-köröket, mintha azok a természet virtuális realitás szimulátorai lennének, amelyek segítségével mások intencióit tudjuk szimulálni. A tükörneuron-körök, a finommotoros mozgás és (részben) a nyelvhasználat ugyanahhoz az agyterülethez kötöttek, ezért a tükörneuron-körök léte fontos bizonyítéknak számít a hangzó nyelvet a mimetikus képességekből és a gesztusnyelvből levezető nyelv-evolúciós elméleteknek.

fogalommal élve – *mirvalóságának* felfedezése, és ennek konzekvenciái rögzül-
nének a kognícióban (például számos tapasztalati kísérlet után tanuljuk meg,
hogy a pohár megfogható, de nem megmászható; eldobható, de akkor általában
összetörik stb.). Természetesen a cselekvési forgatókönyvek nem csak a tárgy-
manipulációra vonatkoznak, hanem minden olyan cselekvési módra, amelyet
testünkkel képesek vagyunk kivitelezni (például valamilyen utat megtenni,
erőt kifejteni, erőt elszenvedni).

Antonio Damasio szerint a világ aktív, azaz cselekvéssel történő felfedezé-
sének elengedhetetlen feltétele az agy szimulációs képessége. Damasio, a tü-
körneuron-körökre támaszkodó „mintha testi hurok” (*as-if body loop*) elmélete
(Damasio 2010) alapján az agy a szenzomotoros területeket is magában foglaló
mentális térben zajló szimuláció segítségével képes felhasználni a cselekvési tör-
ténétek szerkezeti mintáit céljai megvalósításához. Más szóval, egy szituációban
az agy a szenzomotoros területeken aktivált történet-szimuláció segítségével
dönti el, hogy egy döntéshelyzetben melyik lehetséges cselekvési forgatókönyv
lesz a legkedvezőbb a szervezet homeosztázisának fenntartása szempontjából.
Ennek a folyamatnak pedig narratív struktúrája van. Az agynak ugyanis min-
den pillanatban testi történeteket kell irányítania egy képzelte, a homeosztázis és
a jóllét (*well-being*) szempontjából legkedvezőbb kimenetelű állapot felé. Ezek
a szituációelemző gondolati sémákként funkcionáló narratívák jelentik tehát
azt a logikai kapcsolatot, ami a testi cselekvési szituációk elemi fogalmi reprezen-
tációit a komplexebb kognitív folyamatokkal összekapcsolja. A történetek eb-
ben a megközelítésben olyan alapvető mentális aktivitások, amelyek a kogníció
komplexebb folyamataihoz, például a nyelvhasználatához és a gondolkodáshoz is
kapcsolódnak. A konceptualizációs hipotézisnek³ nevezett felfogás szerint vég-
ső soron ezek a testi cselekvések tapasztalatából építkező, nonverbális narratívák
strukturálják a nyelvhasználatot és gondolkodást. A szóban forgó narratívák
olyan elemi testtapasztalási forgatókönyvek a megtettesült elmében, amelyek a
gondolkodás *Gestalt*-struktúráiként segítik az összetett, absztrakt fogalmak, vagy
komplex érzések megértését, gyakorlatilag bármit, ami nyelvben kifejezhető.

Amikor például a szerelmet utazásként („Kapcsolatunk zsákutcába érkezett”),
a gazdaságot növényként („Megnyirbálták a költségvetést”) írjuk le, kognitív
metaforákat használunk. E metaforák forrástartománya azonban nem konkrét
utcat és növényt jelenít meg az elmében, hanem az utcákkal és növényekkel
kapcsolatos szenzomotoros tapasztalatokat, amiket interakcióink folyamatában
elraktározunk. Arra, hogy e tapasztalatok közül melyik integrálódik a céltartomá-
nyhoz, a fogalmi integráció elmélete kínál magyarázatot (Fauconnier–Turner
2002; Kövecses–Benczes 2010). Korábbi példánknál maradva: a „kapcsolatunk

³ A megtettesült kogníció-hipotézis kialakulását bemutató Lawrence Shapiro három külön-
böző irányvonalt különböztet meg e hipotézisen belül: konceptualizáció (*conceptualization*),
kicszerelés (*replacement*) és konstitúció (*constitution*). Lásd bővebben Shapiro 2011.

zsákutcába érkezett” mondat valójában egy szituáció, a zsákutcába jutás pedig érzetekkel jár. Ha olyan embernek fogalmazzuk meg ezt a mondatot, akinek hozzánk hasonlóan van interakciós tapasztalati emléke a zsákutcába kerülésről, a mondat által megjelenített szituáció alapján automatikusan szimulálja a zsákutcába jutás” érzéseit is, ezáltal képes olyan intencionális állapotot aktiválni magában, amely a másik intencionális állapotának megértéséhez vezet. A megértés objektivitása tehát azonos szituációk testi megélése közel azonos testi képességek alapján, a megértés szubjektivitása pedig azoknak az érzéseknek az előhívása, amelyek e szituációban érintettek. Az elemzett mondat hatására tehát egy cselekvési szituáció szimulálódik a kognícióban, amelyben a szenzomotoros rendszer érintettsége biztosítja a szituáció megélését, és ezáltal a megértéshez szükséges intencionális állapot létrejöttét.

Fel kell fedeznünk a példamondatban a narratív szerkezetet is, hiszen egy utcába bemenni, rájönni, hogy zsákutca, majd onnan kijönni magában is egy cselekvési forgatókönyv, számos érzettel és érzéssel. Amikor kimondjuk a mondatot, a megtestesült, naturalizált narratíva-elmélet alapján azt a testi történetet és a vele járó intencionális állapotot szeretnénk átadni a befogadónak, ami a zsákutcába jutással kapcsolatos. A befogadó a történet értelmezése során az aktivált keret elemei által szimulálja a szituációt, és megéltté teszi saját megtorpanás, visszafordulás élményeit. A kommunikáció során mindezek alapján szavak által reprezentált szituációkat és velük együtt testtapasztalási emlékeket, cselekvési forgatókönyveket adunk át egymásnak, amiket a tükroneuron-körök segítségével az agy szimulál a szomatoszenzoros régiókban. Mivel a szomatoszenzoros szimuláció ugyanazon a helyen zajlik, mint a külvilággal történő valós idejű interakció: olyan, mintha valóban megélnénk a kogníció háttérében zajló történetet. Ugyanez történik akkor, amikor belső monológot folytatunk magunkkal: az agyi szimuláció és a nyelvhasználat szenzomotoros érintettsége miatt szükségképpen érzetek, érzelmek formájában megéljük a szavak és mondatok által közvetített szituációkat.

Mindez pedig magyarázatot kínál arra, hogyan lehet a külső és belső világgal való folyamatos interakcióban létrejövő én olyan megtestesült ágens, aki kénytelen egyszerre történetet mesélni és megélni a narrációt, hiszen a megélés nélkül képtelen lenne döntéseket hozni saját homeosztatikus szintjeinek fenntartásával kapcsolatban, legyen szó biológiai, vagy nyelvhasználatához és verbális, autobiografikus, népi pszichológiai narratívákhoz kapcsolódó szociokulturális homeosztázisról. A testi interakcióban keletkező narratívákat az elme bármikor „előhívhatja” céljai – például a döntéshozás – érdekében, amennyiben azok rögzítettek és aktiválhatók.⁴

⁴ Itt kell megjegyeznünk, hogy a megtestesült kogníció-hipotézis radikálisabb képviselői tagadják a reprezentációk létét, és reprezentációk nélkül igyekeznek magyarázni a kogníció működését. Felfogásukban a nonverbális narratívák sem tekinthetők reprezentációknak.

Ezek az elemi, testi cselekvések szituációelemző sémáiként funkcionáló narratívák szolgálnak keretként az összetettebb cselekvések (pl. kommunikatív aktusok) szituációinak fogalmi reprezentációihoz. E fogalmi reprezentációk pedig a nyelvi jelentések részévé válva kínálnak közösségileg elfogadott és működtetett szituációelemző sémákat a kommunikatív aktusokban résztvevők hiteinek, szándékainak, vagy kívánságainak azonosításához. A megértés alapját jelentő interszubsztantívitás arra vezethető vissza, hogy ezek az elemi és összetett narratívák közös társadalmi, kulturális környezetet, valamint közös világot feltételeznek, ami alapján a kommunikációs aktusban résztvevők az adott helyzetben leginkább elfogadott szituációelemző sémát hívják segítségül az interpretáció folyamatában. A kérdés ezek után az, hogy a narratívák, hogyan kapcsolják össze a konvencionizált eseménystruktúra-mintázatokat tartalmazó, elemi szituációelemző sémákat a komplexebb kognitív folyamatokkal és a nyelvhasználattal.

II. A HIÁNYZÓ „FOGASKERÉK”

Ha van a kognitív nyelvészek számára fontos tanulsága a fentiekben bemutatott neurobiológiai és pszichológiai modelleknek, akkor az az, hogy az emberi tudatot olyan testi cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi reprezentációk ezrei strukturálják, amelyek hálózata mérhetetlen fogalmi gazdagságot eredményez. Ez a hálózat a valóságra reflektál: a fizikai és társadalmi tapasztalatokban rejlő valós összefüggéseket jeleníti meg. Olyan adatstruktúrákat képez, amelyek keretként szolgálnak a cselekvési helyzetek értelmezéséhez és a helyzetekhez leginkább illő szerepek és viselkedési formák kiválasztásához. A mindennapi jelentésalkotásban és kommunikációban döntő szerepet játszó narratívákat is ilyen, az események és cselekvések fogalmi reprezentációjának gazdag kapcsolatrendszeréből merítő adatstruktúrákként, ha úgy tetszik, szituációelemző sémákként

A megtestesült kogníció reprezentációk tekintetében kevésbé radikális teoretikusai szerint számos reprezentációra éhes probléma létezik, a kogníciónak szüksége van reprezentációkra. E reprezentációk azonban legalább részben modális, perceptuális, vagy cselekvés-orientált reprezentációk, amik a különböző szenzomotoros modalitások közötti intermodális kapcsolatok létrejöttét feltételezik. Ez a megközelítés nem zárja ki, hogy létezhetnek amodális reprezentációk is, de igyekeznek a kogníció működését minél nagyobb mértékben modális reprezentációk segítségével leírni. Míg a perceptuális reprezentációk elmélete egyre szélesebb körben válik elfogadottá, a radikális megtestesült kogníció híveinek szüksége van egy elméletre, ha a kogníció működését mindennemű reprezentáció nélkül akarják leírni. Egy olyan elmélettel kell előállniuk, amely megmagyarázza, hogy mire cserélik ki a reprezentációkat, és hogy miként írhatjuk le azt. Chemero (2009) szerint a legjobb megoldás, ha a gibsoni affordancia elméleteket és a kogníció dinamikus rendszerként történő leírásának teóriáját egyesítik. Az affordanciák a környezetben való viselkedés lehetőségei, amik egyúttal meghatározzák és irányítják is a viselkedést. Az affordanciákat a kogníció dinamikus rendszerének magasabb szintjei használják. A kogníció ennek alapján egy folyamatosan önmagát építő rendszer, aminek dinamikáját a környezettel való interakció határozza meg és a környezetben kínálkozó cselekvési lehetőségek (affordanciák) korlátozzák, alakítják és szabályozzák.

határozhatjuk meg. Azaz a narratívák lényegüket tekintve nem mások, mint a cselekvési szituációk azonosításakor értelmezési keretként szolgáló fogalmi hálózatok. Az általuk aktivált eseménystruktúra sémák (kezdet – középpont – befejezés) valamennyi problémamegoldó cselekvésünk tapasztalatában és fogalmi reprezentációjában jelenlévő értelmezési minták. Ezeket hívjuk segítségül a cselekvési helyzetek elemeinek azonosításakor a legegyszerűbb cselekvésektől a legösszetettebb kommunikatív aktusokig.

Ha elfogadjuk a megtestesült kogníció neurobilógiai és pszichológiai modelljeiben sugallt koncepcióját, a mindennapi kommunikációs szituációkban felidézett narratívák legegyszerűbb elemeinek azokat a fogalmi kapcsolatokat kell tekintenünk, amelyek akkor alakulnak ki, ha két elemi testi tapasztalat rendszeresen együtt valósul meg. Ezeket a komponenseket nevezi a kognitív nyelvészet emblematikussá vált alakja, Georges Lakoff (2008a) elsődleges metaforáknak.⁵ Ilyen elsődleges metaforák lépnek működésbe akkor, amikor például a célokat célállomásokként értjük meg. Mindennapi testi tapasztalaton alapulnak ugyanis azok az empíriák, amelyek a teljesült célokat (pl. könyvhöz jutni) a célállomásokhoz való eljutással (pl. könyvtárba menni) kapcsolják össze. A testi metaforák hálózatának legegyszerűbb komponensei tehát a világ testi tapasztalatában rejlő tényleges kölcsönviszonyok eredményeként megszülető és komplex fogalmi metaforák alkotóelemeivé váló elsődleges metaforák. Ezért tekinthetjük valamennyi fogalmi metaforánkat a testi kogníció eredményének. Az egyszerű metaforikus gondolkodás elsajátítása, mutat rá Lakoff és Mark Johnson (1999), már a nyelvelsajátítás előtt megtörténik, azaz független a nyelvtől, és fontos szerepet játszik a grammatikai formák kialakulásában.

A mindennapi testi tapasztalatokon alapuló, elsődleges és az azok kombinációjaként kialakuló, komplex fogalmi metaforák tehát fontos szerepet játszanak a mindennapi jelentésalkotási és kommunikációs folyamatokat meghatározó narratív struktúrák szervezésében. Ezek a metaforák azáltal válhatnak narratívák építőelemeivé, hogy maguk is sematikus eseménystruktúrákat jelenítenek meg cselekvési szituációk fogalmi reprezentációiként. Ezért lehetnek segítségünkre abban, hogy konvencionális motívumokat tartalmazó, konvencionális történeteket mindennapi szituációkra tudjunk alkalmazni például a tudományban, politikában, vagy a művészetben. A metaforák által hordozott eseménystruktúra sémák olyan konstansok alkotóelemeivé válnak, amelyeknek döntő szerepe van

⁵ Lakoff felfogásában a fogalmi metaforák, olyan a hétköznapi kifejezések, amelyek mögöttes fogalmi tartománya, azaz a forrástartománya az elvontabb, absztraktabb jelenségek, a céltartományok megértését segítő, többnyire egyszerűbb, tapasztalati úton megismerhető fogalmakat tartalmaz. Az ilyen típusú metaforák nem egymástól elszigetelt, dekoratív funkcióval bíró nyelvi eszközök, hanem a komplexebb összefüggések megragadását lehetővé tevő, tudásunkat strukturáló hétköznapi kifejezések (pl. „elmélet megalapozása”, a „gondolatmenet felépítése”). A metafora tehát ebben a megközelítésben elsődlegesen fogalmi, másodlagosan nyelvi és vizuális kategória, a metaforikus gondolkodás, a cselekvési szituációk metaforikus megértése a nyelvtől független képességünk.

a mindennapi testi és közösségi tapasztalatok tudományos, politikai, művészeti stb. történetekké szervezésében. Lakoff és Narayanan ezeket a konstansokat, állandó struktúrákat „fogaskerekek”-nek (*cogs*) nevezi (Lakoff–Narayanan 2010. 27). A „fogaskerekek” Lakoff és Narayanan meghatározásában olyan idegi séma hálózatok, amelyek a szenzomotoros tapasztalatokat és az absztrakt megismerést strukturálják. Mint Lakoff és Narayanan rámutat, „ezek a komplex tapasztalatokat, fogalmakat strukturáló és mindennapi cselekvéseink során közvetlenül megértett sémák konstituálják a grammatika szemantikáját is” (uo.). A „fogaskerekek” az eseménystruktúrák (pl. események fázisai, nézőpontok, célok, eredmények, következmények) mellett olyan alapvető információkat is magukban hordoznak, mint a térbeli viszonyok, az entitások közötti dinamikus interakciók (pl. támogatás, blokkolás, segítség, megóvás, megtartás), érzelmi ösvények (pl. az olyan alapérzelmek, mint a boldogság, szomorúság, meglepődés), elemi entitás típusok és tulajdonságok (pl. emberek, állatok, természetes vagy mesterséges dolgok), elemi társadalmi viszonyok, mennyiségek (pl. egyén, csoport, többség). A szóban forgó konstansoknak fontos szerep jut az egyes narratívák, illetőleg a narratívák egyes elemeihez kötődő érzelmek „konzerválásában” is. A narratívák érzelmi struktúráját is azok a sémahálózatok tárolják, amelyek mindennapi tapasztalataink komplex narratívákba való szervezéséért felelősek. Így járulnak hozzá ahhoz, hogy a „konzervált” érzéseket narratív struktúrákba ágyazva idézzük fel konkrét szituációkban. Lakoff és Narayanan példájával élve, a „hős–gazember” általános narratíva azzal kezdődik, hogy a gazember bajt okoz az áldozatnak, amit hallva dühöt és felháborodást érzünk. Majd a hős összecsap a gazemberrel, és miután nem tudjuk, ki győz, félelem és aggodalom lesz úrrá rajtunk. Végül a hős győz, és ez megnyugvást, boldogságot okoz. Ezt a különböző érzéseket „konzerváló” narratívát, véli Lakoff (2008a), fogalmi metaforák segítségével alkalmazhatjuk olyan komplex szituációk megértésére is, mint például egy politikai verseny, vagy egy tudományos felfedezés.

Igen valószínűnek tűnik, hogy ezek a Lakoffék által feltételezett konstansok jelentik azt a hiányzó logikai láncszemet, vagy a szerzők kifejezését kölcsönvéve, hiányzó „fogaskereket”, ami a narratívákkal kapcsolatos neurobiológiai és pszichológiai koncepciókat egy a nyelvfilozófiai problémák újragondolásához új kereteket kínáló szemantikai modellhez kapcsolhatják. Bár Lakoffék nem érintik azokat a nyelvfilozófiai problémákat, így például a kommunikációs aktusok feltételét jelentő interszubsztitívitás kérdését, amelyekre a kognitív nyelvészeti teóriák megoldást kínálhatnak, fontos lépést tesznek abba az irányba, hogy a nyelvfilozófia számára is jól használható modellt dolgozzanak ki az általuk vizsgált fogalmi keretek és a nyelvi jelentés viszonyáról. Úgy véljük, hogy ennek a modellnek a legáltalánosabb és leginkább elfogadható tanulsága, hogy a nyelvi jelentések fogalmi kereteit narratív struktúrák elemeiként összekapcsolódó fogalmak, kategóriák hálózata jelöli ki. A legelemibb cselekvések végrehajtásakor is tapasztalt eseménystruktúra (kezdet /probléma észlelése/ – középpont

/cselekvés végrehajtása/ – befejezés /a következmény észlelése/) a fogalmak, kategóriák elrendezését meghatározó sémaként határozza meg a jelentéseket, és biztosítja a kommunikációs megértés kritériumát jelentő interszubszejektivitás fogalmi, nyelvi feltételeit.

Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy a jelentésalkotást meghatározó fogalmi keretek problematikája révén vált a narratíva fogalma a kognitív nyelvészet megkerülhetetlen kategóriájává. Fillmore, Lakoff, Johnson és mások az ismeretkonstruáló narratíva, fogalom és jelentés viszonyát abból az alaptételből kiindulva vizsgálják, hogy a nyelvi, nyelvtani elemek fogalmi természetűek, és maga a jelentés is a fogalomalkotás folyamatának elemzésével ragadható meg (Fillmore 1985; Lakoff 2008a, 2008b; Lakoff–Johnson 1999). Ez a tézis szükségszerűen vezet a szemantikai és szintaktikai szerkezetek belső kapcsolatának hangsúlyozásához, a szintaktikai elemzés szemantizációjának általános tendenciájához, ami egy olyasféle általános feltevésen is alapulhat, mely szerint a nyelv szintaktikai struktúrája szoros összefüggésben van a nyelvi jelentés denotatív tartalmával. Ez a megfontolás irányította több nyelvész figyelmét például a mondat nominatív szerepére, illetve ezáltal válhatott az általuk kidolgozott elméletek keretei között a jelölő–fogalom–tárgy jelentéstani triász a szintaktikai elemzések módszereit meghatározó elvvé. Közéjük tartozik Fillmore is, aki előszeretettel alkalmazza a mondat nominatív szerepének megjelölésére a logikai-filozófiai kutatásokból átvett „propozíció” terminust (Fillmore 1968). „A mondat alapstruktúrájában – írja Fillmore – egy »propozíciónak« nevezhető részt találunk, azaz az igék és névszók [...] időtől független viszonyrendszerét, amely elkülönül a mondat modális alkotóelemétől” (Fillmore 1968. 23). Joggal vetődik fel tehát a kérdés: miben rejlik a mondat modális alkotóelemétől elkülönülő viszonyrendszer „időtlensége”. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések miatt vált a kognitív nyelvészetben megkerülhetetlen feladattá a szintaktikai struktúrákat és a jelentést meghatározó fogalmi viszonyok természetének tisztázása. Erre vállalkozott a szintaktikai és szemantikai struktúrák fogalmi kerettől való függőségét hangsúlyozó Fillmore is szemantikai modellje megalkotásakor. Fillmore az egymáshoz kapcsolódó szavak és szövegek csoportjaiként (pl. kés-villa-kanál; hétfő-kedd-szerda; vásárlás-eladás-ár) meghatározott „szemantikai mezők” elemei közötti kapcsolatokat vizsgálva jutott el a „keret” (*frame*) fogalmáig (Fillmore 1985). A „keret” Fillmore felfogásában egymáshoz kapcsolódó „szemantikai szerepeket”, előírásokat foglal magában, amelyek ismerete elengedhetetlen feltétele a szómeghatározásoknak. Olyan séma, amely az emberi tapasztalatokra épülő rendszerhez kapcsolódik, és azzal koherens viszonyt alkot. Ezek az emberi tapasztalatok vonatkozhatnak vizuálisan érzékelt jelenetekre, a személyközi tranzakciók bármely típusára, ezek általános forгатókönyvére, amit a kulturális hagyományok, konvenciók, hiedelmek, intézményi rendszerek, egyéni vélekedések egyaránt meghatározhatnak.

A „keret” a szavak jelentését meghatározó fogalmak asszociációs hálózata. Egy-egy szó jelentése így fogalmi viszonyok sorát képes felidézni. Mégpedig

olyan fogalmi viszonyokat, amelyeket eseménystruktúrákban sematikusán tárolt tapasztalatok táplálnak. Erre a felismeréseire építve hangsúlyozza a fogalmi keretek jelentésalkotásban és -meghatározásban betöltött szerepét Lakoff is, aki szerint a szavak jelentését minden esetben „keretekhez” és fogalmi metaforákhoz viszonyítva definiáljuk (Lakoff 2008a). Miként a világot is ezek révén a „keretek” révén értjük meg és tapasztaljuk, nem pedig annak a téves hitnek a jegyében, hogy agyunk képes a valóság redukálhatatlan, objektív reprezentációjára. Tökéletes összhangban van ez a koncepció a kognitív tudomány kiemelkedő alakjaként számon tartott Marvin Minsky (1975) álláspontjával, aki a „keretre” mint az egyes kommunikációs helyzetekben sztereotíp cselekvési szituációkat megjelenítő adatstruktúrára tekint. Olyan kérdések összességének fogja fel, amelyek egy feltételezett szituációban felvetődhetnek. Ezek a keretek egy keretrendszer elemeiként kapcsolódnak egymáshoz és válnak a jelentésalkotás és kommunikáció kognitív hátterének részévé. Hasonló módon jut el a fogalmi keret kérdésétől a narratíva problémájáig a pszichológia területén Robert Shank és Robert Abelson is, akik a „forgatókönyv” fogalmának bevezetésével világítanak rá a fogalmi keret és a narratíva közötti hiányzó logikai láncszemre (Shank–Abelson 1977). Felfogásukban a „forgatókönyvek” a fogalmi kereteket és a narratívákat kapcsolják össze úgy, hogy a szituációk értelmezését segítő adatsorokat történetekbe ágyazva jelenítik meg a különböző cselekvési helyzetekben. A „forgatókönyv” az események szerkezetét és elemeit írja le egy adott kontextusban. Lényegét tekintve egy előre meghatározott, sztereotipizált eseménysor, ami egy jól ismert helyzetet definiál, és lehetséges szerepeket, szereposztásokat, szerepek közötti viszonyokat jelenít meg a cselekvő számára.

A narratívák magvát jelentő, és a narratívák egyes elemeihez fűződő érzelmek „konzerválásáért” felelős állandó fogalmi struktúrák, konstansok hipotézise tehát arra az általánosabb összefüggésre világít rá, hogy a narratívák végső soron az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közösség tagjai által osztott kognitív struktúráját aknázzák ki. Ezáltal biztosítanak a közösség minden tagja számára jól használható, a kommunikációs intenciók azonosítására alkalmas szituációelemző sémákat és alapozzák meg ilyen módon a kommunikációs folyamatok interszubsztívitásait. A kialakulásukra és működésükre vonatkozó kognitív nyelvészeti elemzések ezért kínálnak fontos adalékokat azoknak a test, a tudat és a nyelv viszonyát érintő nyelvfilozófiai modelleknek a továbbgondolásához, amelyek egy a nyelvet megelőzően kibontakozó, s a nyelv teljes grammatikai és jelentéstani szerkezetét meghatározó mentális világ feltételezésére épülnek. Támpontot kínálnak ugyanakkor egy olyan én (*self*) koncepció megalapozásához is, amelyet a nyelvfilozófusok, így Davidson is, a történetileg terhelt, homályos és félreértésekre okot adó szubsztívitás fogalma helyett kívánnak bevezetni (Davidson 2001), és amely összhangba hozható azzal a Richard Rorty által sugallt meghatározással, miszerint „az én nem valami, aminek hitei és vágyai vannak, hanem hitek és vágyak hálózata” (Rorty 1991. 123).

III. ADALÉKOK A NARRATÍV ÉN FOGALMÁHOZ

A nyelvi jelentéseket meghatározó fogalmi keretek és a cselekvési tapasztalatokból táplálkozó narratívák közötti belső viszony hipotézise új megvilágításba helyezi az én (*self*) fogalmát is. Ha ugyanis elfogadjuk ezt a hipotézist, az én és a fejlődését meghatározó narratívák között is valamiféle belső kapcsolatot kell feltételeznünk. Elég, ha arra a megállapításra gondolunk, hogy a narratívák olyan, cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi reprezentációkra és az általuk egyfajta konstansként hordozott eseménystruktúra sémákra épülnek, amelyek újra és újra felidézhető módon tárolják a kommunikációs szituációkhoz kapcsolódó szándékokat és hiteket is. Miután ezek a szándékok és hitek az én – másik – közös világ háromszöghöz kötődő interszubsztivitás jegyében „konzerválódtak” az eseménystruktúra-sémákban, nem pusztán a megértés forrásai, de táplálják magát az énfogalmat is. Ezáltal válhat az én maga is szándékok és hitek hálózatává, illetve a szándékokat és hiteket tároló narratívák centrumává. Radikálisabban fogalmazva, az én végső soron narrativisztikus tevékenység eredménye. Ahhoz viszont, hogy az én narratív konstrukcióként jöhessen létre, ugyanakkor képes legyen megélni mentális állapotokat, érzelmeket, érzeteket, vágyakat, gondolatokat stb., olyan, tágabb kontextusban értelmezett kognitív rendszerre van szükség, amelyben az én egy időben válik az események narrátorává és olyan individuummá, aki megéli a narrációt.

A narratív pszichológia alapvetése, hogy a gondolkodás történetmesélő formájának meghatározó szerepe van az én és az identitás létrejöttében. Dan P. McAdams (2001) meglátása szerint az identitás maga az élettörténet, amely számtalan autobiografikus narratívából áll. Az én ebben a megközelítésben nem egy szubsztitum, amely a tapasztalás mögött áll, és egységbe rendezi azt, hanem a pszichés világhoz erősen kötődő narratív gondolkodásmód produktuma, vagy miként Daniel Dennett (1992) fogalmaz, az autobiografikus narratívák centrumában keletkező fikcionális karakter.

Mint a fentiekben láttuk, ennek a narratív ének azonban korántsem származtatott az intencionalitása, hiszen az őt konstruáló narratívák révén mentális állapotok hálózataként érez, gondolkodik és cselekszik. Azaz úgy is fogalmazhatunk, hogy a cselekvő én kialakulása megelőzi a narratív (autobiografikus) én megszületését, miként a testhasználat is megelőzi a nyelvhasználatot. A cselekvő én azonban nem tűnik el az elméből, hanem, mint arra Damasio (1996) és Johnson (2007, 2014) is rámutat, segítségünkre van például a mindennapi döntéshozatalban, amikor is versengő történetek közül kell kiválasztanunk a számunkra legkedvezőbbet. Ebben pedig döntő szerepe van a szomatikus markereknek (Damasio 1996), vagyis a történetekkel járó testi érzeteknek, érzelmeknek. Ezt a felismerést támasztják alá Bruner és Lucariello vizsgálatai is, akik végül arra a megállapításra jutnak, hogy „bármely kidolgozott narratíva két mezővel rendelkezik: az egyik a cselekvés mezeje, amelyet a történet jelenít meg, a másik a

tudatosságé, amely arról tudósít, hogy mit éreznek, gondolnak a szereplők és az elbeszélő” (Bruner–Lucariello 2001. 135). És ennek a felismerésnek a jegyében érvel amellett Lakoff (2008a) is, hogy a narratívák „cselekvési mezeje” a megtestesült kogníció kontextusában különböző testi rendszerekkel hozható összefüggésbe. Lakoff a narratívákat kitüntetett forgatókönyvvel rendelkező fogalmi kereteknek tekinti, és a narratívák szerkezetét két fő részre osztja: (a) a narratíva drámai struktúrájára – ide tartozik a fogalmi keret forgatókönyve és a fogalmi keret szerepei; (b) a narratíva érzelmi struktúrájára – e részben a narratíva drámai struktúrája bekapcsolódik érzelmi, szenzomotoros és egyéb testi rendszerekbe, ezáltal a narratíváknak van egy megtestesült dimenziója is. Lakoff szerint a narratívák ugyanolyan elven működnek, mint a kognitív metaforák, csak ebben az esetben a narratíva érzelmi szerkezete tekinthető forrástartománynak.

Nem véletlenül vált tehát népszerűvé a megtestesült kogníció hipotézis ismert teoretikusai körében az az elgondolás, hogy az én mint megtestesült ágens keletkezése összefüggésbe hozható a kognícióban zajló narratív tevékenységgel (Gallagher 2006; Turner 2006; Lakoff 2008b; Gallagher–Zahavi 2008; Menary 2008; Damasio 2010). Az énteremtő narratívák ebben a felfogásban „közvetlenül a megtestesült szubjektum megélt tapasztalásából származnak.” (Menary 2008. 76). A megtestesült kogníció kontextusában nem a verbális narratívák formálják az események megtapasztalását, hanem a kogníció fejlődése során először a tapasztalás strukturálja a narratívák szerkezetét, ami azután keretet kínál a verbális narratívák használatának. Az én mindenekelőtt megtestesült tudatosság, ami a világgal való testi interakcióban megtapasztalja az események keretstruktúráit és időbeliségét. A világban való cselekvés narratív struktúrája pedig megtestesült kogníció hipotézis keretein belül szükségképpen alakítja a kogníció szerkezetét, amire később az olyan fejlett kognitív képességek támaszkodnak, mint a nyelvhasználat és a gondolkodás. A reflexivitás szintjén működő narratív én a kognitív képességek fejlődése során később az én, a másik és a közös környezet közötti interszubjektív kapcsolat verbális interakcióiban bukkan fel, ami azután belső beszéddé válik, tovább gazdagítva az ént a „magunkkal” folytatott dialógusok által.

A cselekvési szituációk közvetlen tapasztalatából táplálkozó történetalkotás és megértés, a történetekben való gondolkodás tehát az ember alapvető, én-konstituáló kognitív képessége. Az individuum történetekben dolgozza fel az önmagáról és a világról szerzett információit, és történetekbe szerkesztetten osztja meg ezeket másokkal. Fogalmi történetekbe ágyazottan rendeződnek el és válnak tudása alapegységeivé. Narratívákba rendezi a legelemibb cselekvési tapasztalatait éppúgy, mint a legösszetettebb gondolati konstrukcióit. A megismerés folyamatában narratívákat alkot és közvetít magáról és a világról, és narratívák segítségével értelmezi a különböző kommunikációs helyzetekben betöltött szerepét is. A kommunikációs szituációkhoz kötődő személyes tapasztalatait narratív módon dolgozza fel és jeleníti meg a másokkal folytatott kommunikáció

során. Történetekben kommunikál önmagáról és egyénisége közösségi integrációjáról. A történetekben való gondolkodás képessége összekapcsolja közössége más tagjaival, lehetővé teszi, hogy a közösség többi tagjának nézőpontját az énhez való viszonyban értelmezze.

Történetek strukturálják számunkra a múltat és a jövőt; narratívák segítségével kapcsoljuk össze múltbeli tapasztalatainkat a jövőre vonatkozó terveinkkel, elvárásainkkal. Történetekben rendeződnek el a helyes és helytelen cselekedetekkel, lényeges és lényegtelen dolgokkal kapcsolatos képzeleteink. Azaz tapasztalatainkat narratívák segítségével értékeljük, rendszerezük. Bizonyos tapasztalataink az azokat keretbe foglaló történetek révén válnak kiemelkedővé, fontossá, a különböző entitások és cselekvések értelmezésének és értékelésének kiindulópontjává. A narratívák segítségével válunk értelmezhetővé mások számára és tudjuk értelmezni mások viselkedését, reakcióit. Narratívák szolgálnak a cselekvések morális értékelésének keretétül is. Mint Georges Lakoff és Sriní Narayanan tanulmányában olvashatjuk, a „narratívák teszik lehetővé számunkra, hogy értelmesen funkcionáljunk a világban, és központiak legyünk az öntudat számára” (Lakoff–Narayanan 2010. 24).

A fenti megfontolások jegyében vált mind a narratív pszichológia, mind a kognitív nyelvészet központi tézisévé az a kijelentés, hogy az egyén végső soron történetként éli meg az életét.⁶ Saját céljainak megfelelően történeteket vesz igénybe, és a vele történetekre parabolikusan rávetítve azokat, értelmezési keretet, magyarázatot keres, hogy beazonosítsa a vele történt események okait, megtalálja bennük saját szerepét. A privát, belső világ megértését olyan autobiografikus narratívák segítik elő, amelyekben a narrátor és a narráció központi alakja megegyezik. Autobiografikus narratívák formájában különböző történeteket osztunk meg egymással a múltunkkal, szokásainkkal, motivációinkkal, vagy a tervezett jövőnkkel kapcsolatban. Ezért az autobiografikus narratíváknak interszubjektív természete is van. Forrásuk a személyek közötti diskurzus, azaz elválaszthatatlanul kötődnek az interszubjektív kommunikációs szituációkhoz.

Miként arra Lakoff és Narayanan felhívja a figyelmet, a narratívákban rejlő eseménystruktúráknak több dimenziója is létezik (Lakoff–Narayanan 2010. 24–25). Szerepük lehet az erkölcsi rendszerek és életvezetési szabályok közvetítésében. A közösségi metanarratívákat hordozó történetek, mesék azon túl, hogy segítségünkre lehetnek a világ megértésében; útmutatót kínálnak az erkölcsi és

⁶ A narratív pszichológia álláspontja szerint a történetmesélés döntő módon határozza meg az emberi gondolkodás természetét. Miként Jerome Bruner fogalmaz, „az értelem működésének két formája létezik – ez a gondolkodás két válfaja, amelyek más-más módon rendezik el a tapasztalatokat, konstruálják a valóságot” (Bruner 2001. 27). E megkülönböztetésben az egyik „válfaj” a gondolkodás paradigmatis vagy logikai-tudományos módja, ami szabatos elemzéshez, logikai bizonyításhoz, megbízható érveléshez, ésszerű felvetésekhez vezet. A másik a narratív mód, ami pedig történeti beszámolókat eredményez és a pszichés valóság uralja.

gyakorlati problémák megoldásához is. Emellett narratívák szolgálnak azoknak a népi teóriáknak is az alapjául, amelyek a dolgok működésére, az emberek tulajdonságára, oksági folyamatokra, cselekvéseket meghatározó tervekre, célokra stb. világítanak rá. A narratívák által kínált cselekményszervező struktúrák révén következtetünk továbbá az egyes szituációk olyan elemeire is, mint például a cselekvésbeli szerepek, a háttér, a komplikáció, a fő esemény, végkifejlet, következmény. És narratívákhoz fordulunk akkor is, ha meg akarjuk érteni az adott szituációban mások cselekvési motívumait és az azokat tápláló életelveket. Az életünk egymást átfedő és követő narratívák sorozata, amiket a szerepeiket játszó emberek valósítanak meg, véli a szociológus Erving Goffman (1974). Minden társadalmi intézmény és gyakorlati forma, sugallja Goffman, olyan, mint egy dráma színészekkel, dialógusokkal és viszonylag jól definiált cselekvésekkel. Az egyes társadalmi szituációkhoz való alkalmazkodás nem más, mint a releváns társadalmi szerepek és az ahhoz kapcsolódó viselkedési, cselekvési formák elfogadása.

Tanulmányunkban arra kívántunk rávilágítani, hogy a narratíva és fogalom kapcsolatára irányuló kognitív nyelvészeti elemzések milyen adalékokat kínálnak a cselekvés–tudat–nyelv viszony problémájának tisztázásához. Ebből a szempontból kulcskérdésnek tekintettük, hogy a kognitív nyelvészeti elemzések mennyiben kínálnak használható alapokat az olyan problémák tisztázásához, mint amilyen például a megértés és szituáltság kapcsolatának kérdése, vagy az érteremtő narratívák és a nyelvi jelentés relációjában gyökerező interszubjektivitás problematikája. A tét ugyanis nem kisebb, mint közelebb kerülni egy a nyelv és intencionalitás viszonyát megvilágító, átfogó nyelvfilozófiai elmélet megalkotásához. Úgy véljük, hogy ezen a hosszú úton segítségünkre lehetnek az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közös kognitív struktúráját kiaknázó narratívák kialakulására és működésére vonatkozó koncepciók, modellek, amelyek egyúttal támpontként szolgálhatnak egy, a nyelvfilozófusok által szorgalmazott én (*self*) koncepció megalapozásához is. Ennek feltétele pedig, hogy úgy tekintsünk ezekre a narratívákra, mint érteremtő struktúrákra, amelyek, mint Lakoff fogalmaz, „tudatunk részeivé válnak, és olyan modelleket kínálhatnak számunkra, amelyek nem csupán a mindennapi életvezetésben lehetnek segítségünkre, de definiálják számunkra azt is, hogy kik vagyunk valójában” (Lakoff 2008a. 231).

IRODALOM

- Bruner, Jerome 2001. A gondolkodás két formája. In László János – Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5*. Budapest, Kijárat Kiadó. 27–59.
- Bruner, Jerome – Joan Lucariello 2001. A világ narratív újratemtése a monológban. In László János – Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5*. Budapest, Kijárat Kiadó. 131–157.
- Chemero, Anthony 2009. *Radical Embodied Cognitive Science*. Cambridge/MA, MIT Press.

- Davidson, Donald 1984. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford, Clarendon Press.
- Davidson, Donald 2001. *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford, Clarendon Press.
- Damasio, Antonio 1996. *Descartes tévedése*. Ford. Pléh Csaba. Budapest, Aduprint Kiadó.
- Damasio, Antonio 2010. *Self Comes to Mind: Constructing the Conscious Brain*. London, William Heinemann.
- Dennett, Daniel 1992. The Self as a Center of Narrative Gravity. In Frank Kessel – Pamela Cole – Dale Johnson (szerk.) *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. Hillsdale, Erlbaum.
- Fauconnier, Gilles – Mark Turner 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York, Basic Books.
- Fillmore, Charles 1968. The Case for Case. In Emmon Bach – Robert Harms (szerk.) *Universals in Linguistic Theory*. New York, Holt, Rinehart, and Winston. 1–88.
- Fillmore, Charles 1975. An Alternative to Checklist Theories of Meaning. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley/CA, Berkeley Linguistics Society. 123–131.
- Fillmore, Charles 1985. Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica*. 6. 222–253.
- Fodor, Jerry. 1975. *The Language of Thought*. Cambridge, Harvard University Press.
- Gallagher, Shaun 2006. The Narrative Alternative to Theory of Mind. In Richard Menary (szerk.) *Radical Enactivism: Intentionality, Phenomenology and Narrative*. Amsterdam, John Benjamins. 223–229.
- Gallagher, Shaun – Dan Zahavi 2008. *A fenomenológiai elme: Bevezetés az Elmefilozófiába és a Kognitív Tudományba*. Budapest, Lélekben Otthon Kiadó.
- Goffman, Erving 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York, Harper and Row.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago–London, University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work: The Nature of Generalizations in Language*. Oxford, Oxford University Press.
- Grice, Herbert P. 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Harvard University Press.
- Johnson, Mark 2007. *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*. Chicago–London, University of Chicago Press.
- Johnson, Mark 2014. *Morality for Humans: Ethical Understanding from the Perspective of Cognitive Science*. Chicago–London, University of Chicago Press.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, George 1993. The Contemporary Theory of Metaphor. In Andrew Ortony (szerk.) *Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press. 202–252.
- Lakoff, George 2008a. *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. New York, Penguin.
- Lakoff, George 2008b. The Neural Theory of Metaphor. In Raymond Gibbs (szerk.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press. 17–38.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York, Basic Books.
- Lakoff, George – Srinivasan 2010. Toward a Computational Model of Narrative. In *Computational Models of Narrative: Papers from the AAAI Fall Symposium*. 21–28.
- Langacker, Ronald 1976. Semantic Representations and the Linguistic Relativity Hypothesis. *Foundations of Language*. 14. 307–357.

- Langacker, Ronald. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford, Stanford University Press.
- Langacker, Ronald. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York, Oxford University Press.
- Lewis, David 1983. Languages and Language. In uő: *Philosophical Papers*. Oxford, Oxford University Press.
- McAdams, Dan P. 2001. A történet jelentése az irodalomban és az életben. In László János – Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák* 5. Budapest, Kijárat Kiadó.
- Menary, Richard 2008. Embodied Narratives. *Journal of Consciousness Studies*. 15. 63–84.
- Minsky, Marvin 1975. A Framework for Representing Knowledge. In Patrick Winston (szerk.) *The Psychology of Computer Vision*. New York, McGraw-Hill.
- Ramachandran, Vilayanur S. 2011. *The Tell-Tale Brain: A Neuroscientist's Quest for What Makes Us Human*. New York, W. W. Norton And Company.
- Rizzolatti, Giacomo – Fadiga, Luciano – Fogassi, Leonardo – Gallese, Vittorio 1996. Premotor Cortex and the Recognition of Motor Actions. *Cognitive Brain Research*. 3. 131–141.
- Rorty, Richard 1991. *Objectivism, Relativism, and Truth*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Rowlands, Mark 2010. *The New Science of Mind: From Extended Mind to Embodied Phenomenology*. Cambridge, MIT Press.
- Searle, John R. 1983. *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge – London – New York, Cambridge University Press.
- Shank, Roger – Abelson, Robert 1977. *Scripts, Plans, Goals and Understanding*. Hillsdale, Erlbaum.
- Shapiro, Lawrence 2011. *Embodied Cognition*. London, Routledge.
- Talmy, Leonard 1983. How Languages Structure Space. In Herbert Pick – Linda Acredolo (szerk.) *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York, Plenum Press. 225–282.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge–London, MIT Press.
- Turner, Mark 1996. *The Literary Mind*. Oxford, Oxford University Press.
- Ziemke, Tom – Zlatev, Jordan – Frank, Roslyn M. (szerk.) 2007. *Body, Language and Mind, Embodiment*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- Wilson, Margaret 2002. Six Views of Embodied Cognition. In *Psychonomic Bulletin & Review*. 4. 625–636.